

ความสำเร็จของการบริหารงานตามหลักอิทธิบาทสี่ของพระสงฆ์ ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเขตพื้นที่จังหวัดอุทัยธานี

Managerial Success with Four Iddhipada of Buddhist Monks for Buddhism Propagation in the Region of Uthaitхани Province

พระครูอุทัยสุตกิจ¹ ดร.สุทธนู ศรีไสย์² ดร.จินต์ วิภาตะกัลล์³

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อศึกษาสภาพความสำเร็จ องค์ประกอบเชิงยืนยัน และความสัมพันธ์เชิงเหตุผล ความสำเร็จตามหลักอิทธิบาท 4 ของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเขตจังหวัดอุทัยธานี ข้อมูลจากแบบสอบถามที่มีคุณภาพของพระสงฆ์ 464 รูป ใน 293 วัด โดยการเลือกสุ่มแบบหลายขั้นตอน ถู้นำมาวิเคราะห์ด้วยค่าสถิติคือ จำนวนร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน One-sample t-test การวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยัน และการวิเคราะห์เส้นทาง ผลการวิจัยพบว่า 1) ความสำเร็จโดยรวมและปัจจัยด้านความเชื่อในพระพุทธศาสนาตามหลักอิทธิบาท 4 ของพระสงฆ์ อยู่ในระดับสูง ส่วนปัจจัยอีก 3 ด้านคือ การจัดการ บุคลิกภาพ และการสื่อสาร อยู่ในระดับต่ำ ($P < .05$) 2) องค์ประกอบเชิงยืนยันความสำเร็จในการบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 ของพระสงฆ์เกี่ยวกับปัจจัยด้าน บุคลิกภาพ การสื่อสาร การจัดการ ความเชื่อในพระพุทธศาสนา และ ความสำเร็จ ประกอบด้วย 3, 3, 7, 4, และ 4 องค์ประกอบสำคัญตามลำดับ และ 3) ความสัมพันธ์เชิงเหตุผลตามแบบจำลองความสำเร็จตามหลักอิทธิบาท 4 ของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พบว่า แบบจำลองมีความสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์ มีค่าสถิติเป็นไปตามข้อตกลงคือ $\text{Chi-square} = 109.14$, $df = 184$, $P\text{-value} = 1.000$, $\text{RMSEA} = 0.000$ สรุปได้ว่า แบบจำลองมีความเหมาะสม สามารถอธิบายความสัมพันธ์เชิงเหตุผลได้คือ ความสำเร็จในการบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 ของพระสงฆ์ ได้รับอิทธิพลทางตรงมาจาก 2 ปัจจัยสำคัญ คือ ปัจจัยด้านความเชื่อในพระพุทธศาสนา และ ปัจจัยด้านการจัดการ อยู่ในระดับต่ำ และได้รับอิทธิพลทางอ้อมจากปัจจัยด้านบุคลิกภาพ โดยผ่านปัจจัยด้านการจัดการหรือปัจจัยด้านความเชื่อในพระพุทธศาสนา อยู่ในระดับปานกลาง และพบว่า ปัจจัยทั้งหมดสามารถทำนายความสำเร็จทั้งทางตรงและทางอ้อมของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ได้ร้อยละ 45.10 อย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .05

คำสำคัญ: ความสำเร็จการบริหารงาน การเผยแผ่พระพุทธศาสนา อิทธิบาท 4 จังหวัดอุทัยธานี

Abstract

The main objectives of this study were to investigate the managerial success, confirmatory factors, and causal relationships of the Managerial Success with Iddhipada 4 of Buddhist Monks (MS with I4BM) for Buddhism Propagation (BP) in the Region of Uthaitхани Province (RUP). Data from 464 Monks of 293 Temples qualitative questionnaires and the multi-stage random sampling were employed. All statistics were applied: frequency, percentage, means, standard deviation, one-sample t-test, confirmatory factor analysis, and path analysis. Research findings were as follows: 1) A whole of

¹เจ้าอาวาสวัดลานสักและเจ้าคณะอำเภอลานสัก จังหวัดอุทัยธานี และ นักศึกษาหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยเจ้าพระยา

²คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ปรึกษาฯ ดุษฎีนิพนธ์

³อธิการบดีมหาวิทยาลัยเจ้าพระยา ที่ปรึกษาฯ ดุษฎีนิพนธ์

success and the belief aspect in Buddhism with the I4BM for BP, they were at the high level. On the contrary, three following aspects were at the low level, namely management, personality, and communication ($p < .05$); 2) Confirmatory components of the MS with I4BM for BP in terms of following aspects: personality, communication, management, belief in Buddhism, and successfulness, consisted of 3, 3, 7, 4, and 4 crucial components respectively; and 3) As a result of casual analysis with the model of the MS with I4BM for BP, it was found that all data were relevant with the model, statistics as Chi-square = 109.14, df = 184, P-value = 1.000, RMSEA = 0.000. Also, it was concluded that the model could be appropriately and could be explained as follows: the MS with I4BM for BP in RUP received direct effects from both crucial factors of Belief in Buddhism and Management at the low level. Also, it received an indirect effect from the personality factor at the moderate level through the factor of management or belief in Buddhism. All those could predict the MS with I4BM for BP at 45.10 percent and at the .05 level of significance.

Keywords: Managerial Success, Buddhism Propagation Four Iddhipada Uthaitхани Province

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การพัฒนาชุมชนเป็นการให้ความรู้ความเข้าใจต่อประชาชนในประเด็นของการอยู่ดีกินดี แต่การพัฒนาตามหลักศาสนามีข้อจำกัดในหลายประเด็น อันเนื่องมาจากปัญหาต่างๆ ทั้งที่เป็นปัญหาของคฤหัสถ์และของพระสงฆ์ ทำให้ชุมชนขาดการใช้หลักศาสนาที่ถูกต้องและที่ควรจะเป็น ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างชุมชนกับวัดที่มีความผูกพันไม่แน่นแฟ้น ซึ่งกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนและวัดจะกระทำร่วมกันก็เฉพาะกิจกรรมที่จำเป็นต้องกระทำสืบเนื่องกันมาเท่านั้น และที่สำคัญอีกสาเหตุหนึ่งก็คือพระสงฆ์ขาดการยอมรับและขาดศรัทธาจากประชาชน นอกจากนี้การบริหารงานของพระสงฆ์ซึ่งส่วนมากจะเกี่ยวกับประเด็นการเผยแผ่ศาสนา การให้การศึกษอบรมเทศนาต่อประชาชนให้เข้าใจหลักศาสนาอย่างถ่องแท้ รวมทั้งการให้ความรู้กับชุมชนเพื่อทำให้ประชาชนเกิดความศรัทธา ผูกพัน มีความรู้ความเข้าใจหลักศาสนาอย่างถูกต้อง พระสงฆ์จึงต้องมีความสามารถในการบริหารวัด ทำงานเป็นทีม และ มีการโน้มน้าวใจให้ผู้อื่นปฏิบัติตาม การบริหารงานของพระสงฆ์จึงมีความจำเป็นต้องใช้หลักการสำหรับการบริหารที่สำคัญตามหลักพระพุทธศาสนานั้นก็คือ หลักอิทธิบาทสี่ ได้แก่ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา จึงจะทำให้การบริหารงานประสบผลสำเร็จตามระยะเวลาที่เหมาะสม

การพัฒนาประเทศไทย ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (ปี พ.ศ. 2504) - ฉบับที่ 10 (ปี พ.ศ. 2552) ในระยะเวลาที่ผ่านมา ส่วนหนึ่งส่งผลให้ประเทศไทยมีความเจริญก้าวหน้าไปสู่ความทันสมัยตามยุคโลกาภิวัตน์ เปิดโอกาสให้ประชาชนมีการเรียนรู้อย่างไร้พรมแดน มีความเจริญด้านวัตถุในระดับที่ทัดเทียมอารยประเทศ ประชาชนในประเทศมีค่านิยมการดำรงชีวิตที่มุ่งวัตถุนิยม ความสะดวกสบายเพิ่มสูงขึ้น ในทางกลับกันพบว่า ผลการพัฒนาในระยะเวลาที่ผ่านมาส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของคนไทยในทุกระดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเสื่อมถอยทางด้านวัฒนธรรม การขาดสัมพันธ์ภาพที่ดีต่อกัน ขาดความมั่นคง และความเข้มแข็งของชุมชน ค่านิยมการดำรงชีวิตแบบเรียบง่ายเปลี่ยนไปเป็นความฟุ้งเฟ้อตามแบบสังคมบริโภคนิยม (เกศินี จุฑาวิจิตร, 2542: 29) สถาบันครอบครัวและชุมชนอ่อนแอ ก่อให้เกิดปัญหาสังคมตามมาอย่างมากมาย การนำหลักคุณธรรมและการบริหารจัดการทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อิทธิบาท 4 ที่เป็นหลักธรรมในการสร้างความสำเร็จและหลักธรรมในการเสริมกำลังใจและผลักดันการทำงานให้บรรลุเป้าหมาย ประกอบด้วย ฉันทะ คือ ความพอใจในการกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด วิริยะ คือ ความขยันหมั่นเพียรและอดทนในการทำสิ่งต่างๆ จิตตะ คือ ความตั้งใจที่จะทำงานให้สำเร็จ ไม่ทอดทิ้งงาน วิมังสา คือ ความคิดพิจารณาไตร่ตรองหาเหตุผลในสิ่ง

ที่ทำอยู่เสมอ ซึ่งอิทธิบาท 4 นี้เป็นเครื่องมือที่ทำให้บรรลุถึงผลสัมฤทธิ์ในการปฏิบัติงานเชิงพุทธ บุญมี บุญเอี่ยม (2544) ได้ศึกษาการนำอิทธิบาท 4 ไปใช้ในการทำงานของพนักงานศูนย์ควบคุมการบินภูเก็ต พบว่า พนักงานมีการนำอิทธิบาท 4 ไปใช้ในการทำงานโดยรวมอยู่ในระดับมาก และพบว่า ในการทำงานให้ประสบความสำเร็จโดยอาศัยแรงจูงใจภายนอกมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับลักษณะของงาน วิธีการนำอิทธิบาท 4 ไปใช้ประการแรกต้องสร้างฉันทะให้เกิดขึ้นในใจของตนก่อน หลังจากนั้นใช้ วิริยะ คือ ความเพียรพยายาม ความอดทน ในการต่อสู้กับอุปสรรคเพื่อที่จะทำงานนั้นให้สำเร็จตามเป้าหมาย ตามมาด้วยขณะทำงานต้องมีจิตตะคือ ความตั้งใจหรือเอาใจใส่ รับผิดชอบต่องานที่ทำ เพื่อให้ได้ผลงานที่ดีมีคุณภาพ และในขั้นสุดท้ายวิมังสา คือ คิดวิเคราะห์ปรับปรุงการทำงานให้ดียิ่งขึ้น

จากความสำคัญของปัญหาดังกล่าว ผู้วิจัยซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดลานสัก จึงมีความสนใจที่จะศึกษาเรื่องนี้ เพื่อนำเอาข้อค้นพบไปปรับปรุงและอบรมพระสงฆ์ผู้ทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้มีความเปรียบพร้อมและมีศักยภาพในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเขตพื้นที่จังหวัดอุทัยธานีให้มีความเจริญและมั่นคงต่อไป

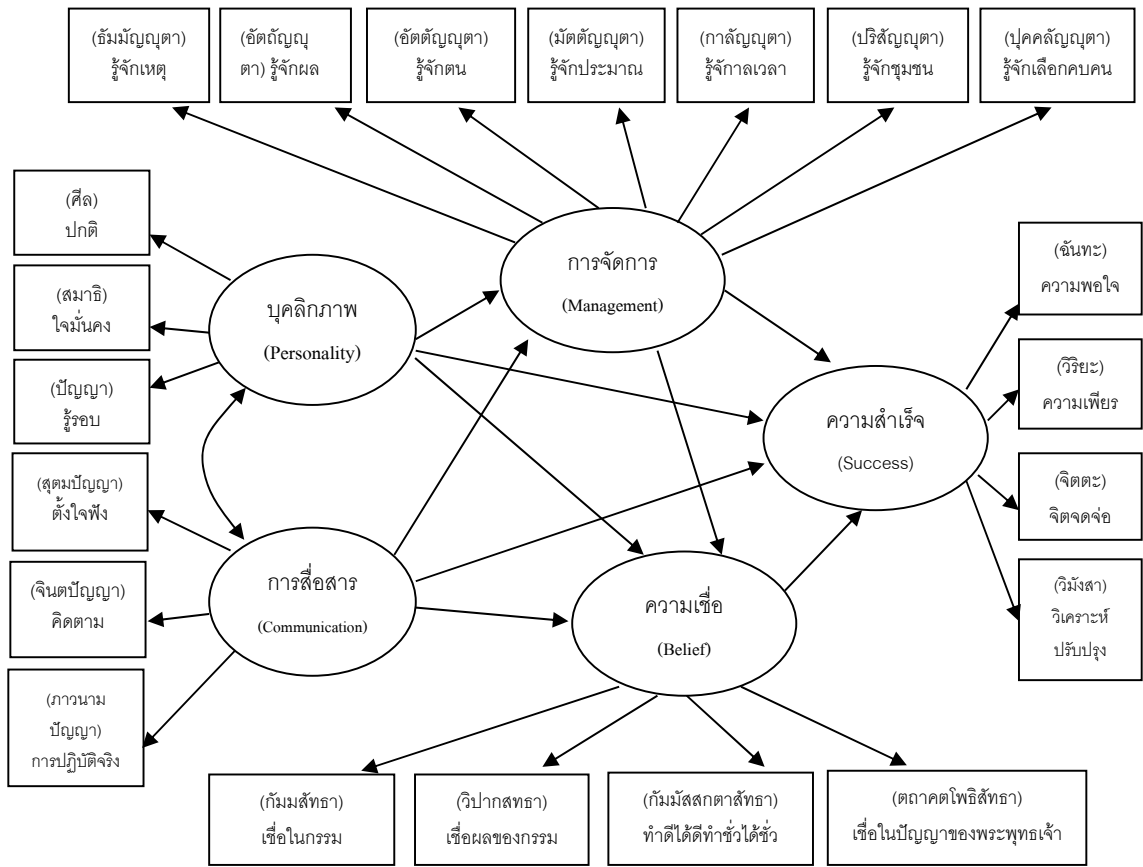
วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพความสำเร็จการบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 ของแต่ละองค์ประกอบของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเขตจังหวัดอุทัยธานี
2. เพื่อศึกษาองค์ประกอบโครงสร้างเชิงยีนยันความสำเร็จการบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 ของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเขตจังหวัดอุทัยธานี
3. เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงเหตุผลตามแบบจำลองโครงสร้างความสำเร็จการบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 ของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเขตจังหวัดอุทัยธานี

ทฤษฎีกรอบแนวคิด

จากการศึกษาหลักการ แนวคิด ทฤษฎี ผู้วิจัยได้นำมาสร้างแบบจำลองสมการโครงสร้างความสำเร็จการบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 ของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเขตจังหวัดอุทัยธานี ตามแบบการสร้างเส้นทางที่เกิดขึ้นตามช่วงเวลา (Chronological order) หรือตามเหตุการณ์ (Event) ที่เกิดก่อนหลังในแบบจำลอง (สุทธนู ศรีไสย์, 2551: 259) สำหรับตัวแปรแฝง (Latent variable) และตัวแปรเชิงสังเกต (Observed variables) เป็นดังนี้

1. ตัวแปรแฝงด้านบุคลิกภาพ ใช้หลักธรรมไตรสิกขาตามแนวคิดของ พุทธทาสภิกขุ (2535) ประกอบด้วย ตัวแปรเชิงสังเกต คือ ศีล สมาธิ และ ปัญญา
2. ตัวแปรแฝงด้านการสื่อสาร ใช้หลักธรรมแห่งปัญญา ตามแนวคิดของ พระราชวรมณี (ประยูร ธมมจิตโต, 2551) ประกอบด้วย ตัวแปรเชิงสังเกต คือ สุตตะมยะยะปัญญา จินตามยะยะปัญญา และภาวนามยะยะปัญญา
3. ตัวแปรแฝงด้านการจัดการ ใช้หลักธรรมสปฏิริสสธรรม 7 ตามแนวคิดของ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต, 2546) ประกอบด้วย ตัวแปรเชิงสังเกต คือ อัมมัญญตา อัณณัญญตา อัตตัญญตา มัตตัญญตา กาลัญญตา ปริสัญญุตตา และ ปุคคสัญญุตตา
4. ตัวแปรแฝงด้านความเชื่อในพระพุทธศาสนา ใช้หลักธรรมสัทธา 4 ตามแนวคิดของ พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวัฒน์, 2538) ประกอบด้วย ตัวแปรเชิงสังเกต คือ กัมมสัทธา วิปากสัทธา กัมมัสสกตาสัทธา และตลาคตโพธิสัทธา
5. ตัวแปรแฝงด้านความสำเร็จ ใช้หลักธรรมอิทธิบาท 4 ตามแนวคิดของ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต, 2541) ประกอบด้วย ตัวแปรเชิงสังเกต คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และ วิมังสา

ภาพ 1 แบบจำลองโครงสร้างเต็มรูปแบบ (Full Path Model)

สำหรับตัวแปรแฝงและตัวแปรเชิงสังเกต นำมาสร้างและพัฒนาเป็นแบบจำลองสมการโครงสร้างเต็มรูปแบบ (Full Path Model) ความสำเร็จของการบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 ของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเขตจังหวัดอุทัยธานี เป็นไปตามภาพ 1

สมมติฐานของการวิจัย

1. สภาพความสำเร็จการบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 ของแต่ละองค์ประกอบของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเขตจังหวัดอุทัยธานี อยู่ในระดับสูงเมื่อเปรียบเทียบกับเกณฑ์ที่ตั้งไว้
2. องค์ประกอบคัตสรรตามแบบจำลองโครงสร้างเชิงยืนยันความสำเร็จการบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 ของแต่ละองค์ประกอบของพระสงฆ์ในการเผยแผ่

พระพุทธศาสนาในเขตจังหวัดอุทัยธานี ทุกองค์ประกอบและทุกแปรที่นำมาศึกษาเป็นองค์ประกอบสำคัญต่อปัจจัยแฝงในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเขตจังหวัดอุทัยธานี

3. ปัจจัยคัตสรรที่นำมาศึกษาทุกด้าน มีอิทธิพลทางตรงและทางอ้อมต่อความสำเร็จการบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 ของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเขตจังหวัดอุทัยธานี ดังนี้คือ ความสำเร็จ (ใช้สัญลักษณ์ Success) ตามหลักอิทธิบาท 4 ได้รับอิทธิพลทางตรงและ/หรือ ทางอ้อม มาจาก 4 ปัจจัยคือ บุคลิกภาพ (ใช้สัญลักษณ์ Personality) การสื่อสาร (ใช้สัญลักษณ์ Communication) การบริหารจัดการ (ใช้สัญลักษณ์ Management) และ ความเชื่อ (ใช้สัญลักษณ์ Belief) ของพระสงฆ์ อย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .05

ขอบเขตของการวิจัย

1. กลุ่มตัวอย่าง ที่ใช้ในการวิจัย เป็นพระสงฆ์ที่ทำหน้าที่เผยแผ่คำสอนทางพุทธศาสนาและปฏิบัติหน้าที่ในวัดที่ตั้งอยู่ในเขตจังหวัดอุทัยธานี จำนวน 464 รูป [กำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างจากตารางสุ่มของ เครจซีและมอร์แกน (Krejcie and Morgan, 1970: 607-610 อ้างถึงใน สุทธนู ศรีไสย์, 2551: 132-133)] และจากการเลือกสุ่มแบบหลายขั้นตอน (Multi-stage Random Sampling) โดยขั้นแรกเริ่มต้นจากการเลือกสุ่มแบบชั้นภูมิ (Stratified Sampling) ผู้วิจัยได้กำหนดขนาดของวัด (ใหญ่ กลาง และ เล็ก) และจำแนกเป็นอำเภอต่างๆ ขั้นต่อมาได้มีการคำนวณโควตาตามสัดส่วนของขนาดวัดและที่ตั้งในเขตอำเภอต่างๆ ของจังหวัดอุทัยธานี และ เก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย กลุ่มแรกเป็น เจ้าอาวาส ใช้การเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ส่วน รองเจ้าอาวาส และพระสงฆ์องค์อื่นๆ เลือกโดยใช้การเลือกสุ่มโดยบังเอิญ

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย เป็นแบบสอบถามพระสงฆ์ที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง ประกอบด้วย คำถาม 2 ตอน คือ ตอนที่ 1 เป็นคำถามเกี่ยวกับสถานภาพของผู้ตอบแบบสอบถาม จำนวน 7 ข้อ และตอนที่ 2 เป็นแบบสอบถามมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับ (5 Rating Scales) เกี่ยวกับปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความสำเร็จในการบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 จำนวน 57 ข้อ

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล เริ่มตั้งแต่ เดือน สิงหาคม พ.ศ. 2556 ถึง กันยายน พ.ศ. 2556

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

1. ผลการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งที่เป็นวัดและกระทรวงวัฒนธรรมหรือหน่วยงานอื่นให้ทราบข้อค้นพบ ที่อาจจะเป็นประโยชน์และที่จะนำเอาผลการวิจัยนี้ไปปรับปรุงแก้ไขการเผยแผ่คำสอนของพระศาสดาโดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นอิทธิบาท 4 ให้ได้ผลและมีคุณภาพอย่างเป็นรูปธรรม

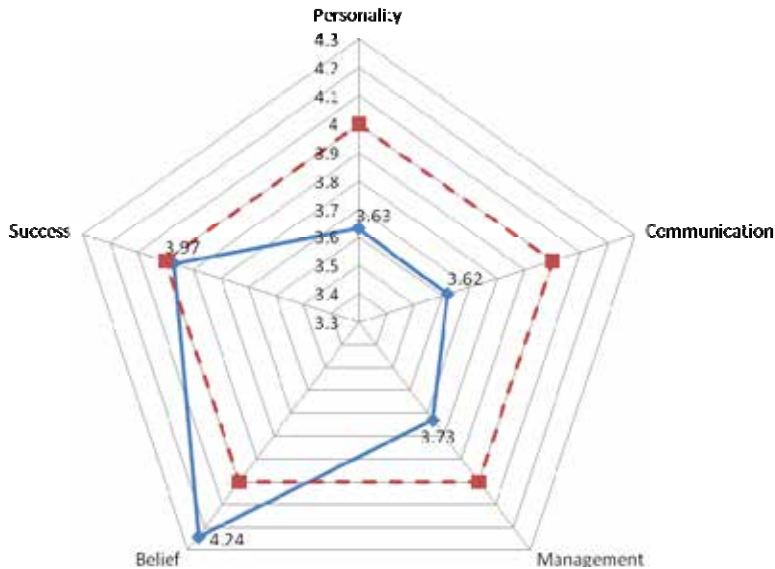
2. พระสงฆ์ที่เผยแผ่ธรรมเกี่ยวกับอิทธิบาท 4 จะได้นำผลจากการวิจัย ไปปรับปรุง แนวคิด แนวทางการสอน การใช้สื่อที่เหมาะสมกับการสอน รวมทั้งการวัดและประเมินผลการสอนและการเผยแผ่พระพุทธรศาสนาให้เหมาะสมกับกลุ่มบุคคล ชุมชน และสังคมที่ทำการสอน

3. วิธีการวิจัยครั้งนี้จะเป็นแนวทางให้กับบุคคลอื่นๆ ที่สนใจจะศึกษาคำสอนของพระศาสดา ได้ใช้เป็นแนวทางสำหรับการออกแบบการวิจัยให้มีคุณภาพและประสิทธิภาพต่อไป

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงสำรวจและพรรณนามีการเก็บรวบรวมข้อมูลมาจากแบบสอบถามพระสงฆ์ที่ทำการเผยแผ่พระพุทธรศาสนาในเขตพื้นที่จังหวัดอุทัยธานี ที่ผู้วิจัยได้พัฒนาขึ้นมา โดยแบบสอบถามดังกล่าวได้รับการตรวจสอบความตรง (Validity) จากผู้ทรงคุณวุฒิ 5 ท่าน มีค่าสัมประสิทธิ์ความสอดคล้องหรือ IOC ทั้งฉบับเป็น 0.937 และค่าสัมประสิทธิ์ความเที่ยงแบบอัลฟาหลังจากเก็บรวบรวมข้อมูลได้ทั้งหมด 464 ฉบับเป็น 0.979 ค่าสถิติที่ใช้ได้แก่ จำนวน ร้อยละ ค่าเฉลี่ยเลขคณิต ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน การวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยัน (Confirmatory Factor Analysis) และการวิเคราะห์เส้นทาง (Path Analysis) โดยใช้โปรแกรม LISREL Version 8.72 และรายงานผลค่าน้ำหนักองค์ประกอบแบบ Completely Standardized Solution แบบ Basic Model ตามแนวทางงานวิจัยของ สมชาย พุทธโกสัย และคณะ (อ้างถึงใน วารสารสมาคมนักวิจัย, 2556: 92-94) สำหรับเกณฑ์ที่ใช้ในการแปลความหมายความสัมพันธ์ คือ 0.80 - 1.00 = สูงมาก 0.50 - 0.79 = ปานกลาง และ 0.00 - 0.49 = ต่ำ (Devore and Peck อ้างถึงใน สุทธนู ศรีไสย์, 2551: 219)

ผลการวิจัย

ภาพ 2 ภาพรวมความสำเร็จการบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 ในแต่ละองค์ประกอบของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเขตจังหวัดอุทัยธานี

1. ศึกษาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้อที่ 1

“ศึกษาสภาพความสำเร็จการบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 ของแต่ละองค์ประกอบของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเขตจังหวัดอุทัยธานี” พบว่าสภาพความสำเร็จการบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 โดยรวม (ใช้สัญลักษณ์ Success) อยู่ในระดับสูง โดยมีค่าเฉลี่ยเป็น 3.97 เมื่อเปรียบเทียบกับเกณฑ์ที่ตั้งไว้ (Mean \geq 80% หรือ 4 ใน 5 ตามมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับ) อย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .05 และเมื่อพิจารณาในรายละเอียดแต่ละรายด้านพบว่า มีเพียง 1 ใน 4 ด้านอยู่ในระดับสูง ได้แก่ ด้านความเชื่อในพระพุทธศาสนา (ใช้สัญลักษณ์ Belief) โดยมีค่าเฉลี่ยเป็น 4.24 ส่วนอีก 3 ใน 4 ด้าน อยู่ในระดับต่ำ ได้แก่ ด้านบุคลิกภาพ (ใช้สัญลักษณ์ Personality) ด้านการสื่อสาร (ใช้สัญลักษณ์ Communication) และด้านการจัดการ (ใช้สัญลักษณ์ Management) โดยมีค่าเฉลี่ยเป็น 3.63, 3.62 และ 3.73 อย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .05 ตามลำดับ ไม่เป็นไปตามสมมติฐานการวิจัย ดังภาพ 2

2. ศึกษาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้อที่ 2

“ศึกษาองค์ประกอบโครงสร้างเชิงยืนยันความสำเร็จการ

บริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 ของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเขตจังหวัดอุทัยธานี” กับเกณฑ์ Completely Standardized Solution ตั้งแต่ 0.40 ขึ้นไป ตาม Overidentified Model (แบบจำลองที่ได้รับการปรับแล้ว ดังภาพ 3) พบว่า

2.1 ตัวแปรแฝงด้านบุคลิกภาพ (สัญลักษณ์ในแบบจำลองคือ Personality) ทั้ง 3 องค์ประกอบที่ใช้ในการศึกษา เป็นองค์ประกอบสำคัญเชิงยืนยันคือ ศิล (ปกติ) สมาธิ (ใจมั่นคง) และปัญญา (รู้รอบ) มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบแบบ Completely Standardized Solution เป็น 0.53, 0.56, และ 0.60 ตามลำดับ ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐานของการวิจัยที่ตั้งไว้

2.2 ตัวแปรแฝงด้านการสื่อสาร (สัญลักษณ์ในแบบจำลองคือ Communication) ทั้ง 3 องค์ประกอบที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ เป็นองค์ประกอบสำคัญเชิงยืนยันคือ สุตะมะยะปัญญา (ตั้งใจฟัง) จินตามะยะปัญญา (คิดตาม) และภาวนามะยะปัญญา (การปฏิบัติจริง) มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบแบบ Completely Standardized Solution เป็น 0.58, 0.60, และ 0.63 ตามลำดับ ซึ่งเป็นไปตาม

สมมติฐานของการวิจัยที่ตั้งไว้

2.3 ตัวแปรแฝงด้านการจัดการ (สัญลักษณ์ในแบบจำลองคือ Management) ทั้ง 7 องค์ประกอบที่ใช้ในการศึกษา เป็นองค์ประกอบสำคัญเชิงยืนยันคือ รัมมัญญาตา (รู้จักเหตุ) อัญญัญญาตา (รู้จักผล) อดัตตัญญาตา (รู้จักตน) มัตตัญญาตา (รู้จักประมาณ) กาลัญญาตา (รู้จักกาลเวลา) ปริสสัญญาตา (รู้จักชุมชน) และ ปุคคัลัญญาตา (รู้จักเลือกคบคน) มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบแบบ Completely Standardized Solution เป็น 0.58, 0.57, 0.62, 0.59, 0.57, 0.60, และ 0.58 ตามลำดับ ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐานของการวิจัยที่ตั้งไว้

2.4 ตัวแปรแฝงด้านความเชื่อในพระพุทธศาสนา (สัญลักษณ์ในแบบจำลองคือ Belief) ทั้ง 4 องค์ประกอบที่ใช้ในการศึกษา เป็นองค์ประกอบสำคัญเชิงยืนยัน

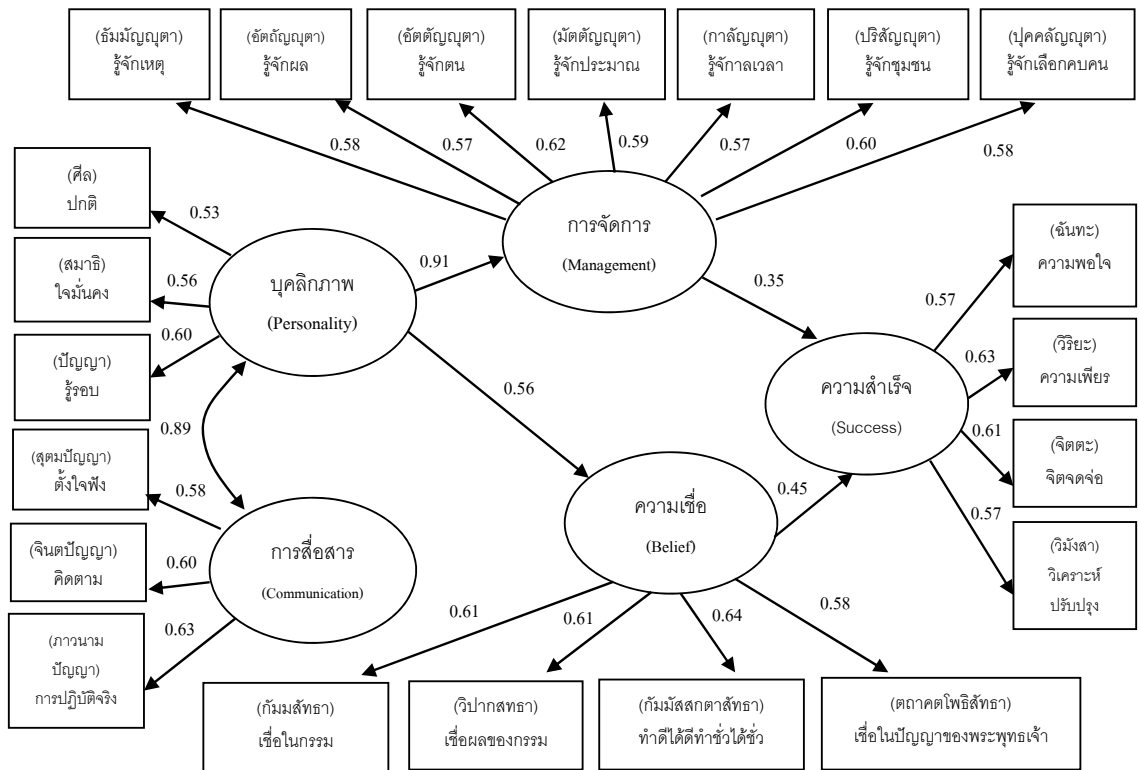
คือ กัมมสัทธา (เชื่อในกรรม) วิปากสัทธา (เชื่อผลของกรรม) กัมมัสสกตาสัทธา (ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว) และตถาคตโพธิสัทธา (เชื่อในปัญญาของพระพุทธเจ้า) มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบแบบ Completely Standardized Solution เป็น 0.61, 0.61, 0.64, และ 0.58 ตามลำดับ ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐานของการวิจัยที่ตั้งไว้

2.5 ตัวแปรแฝงด้านความสำเร็จ (สัญลักษณ์ในแบบจำลองคือ Success) ทั้ง 4 องค์ประกอบที่ใช้ในการศึกษา เป็นองค์ประกอบสำคัญเชิงยืนยันคือ ฉันทะ (ความพอใจ) วิริยะ (ความเพียร) จิตตะ (จิตจดจ่อ) และ วิมังสา (วิเคราะห์และปรับปรุง) มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบแบบ Completely Standardized Solution เป็น 0.57, 0.63, 0.61, และ 0.57 ตามลำดับ ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐานของการวิจัยที่ตั้งไว้

ตาราง 1 สัมประสิทธิ์ทางตรง (DE) ทางอ้อม (IE) และรวม (TT) ความสัมพันธ์เชิงเหตุผลตามแบบจำลอง [หลังปรับแต่ง (Overidentified Model)] ความสำเร็จการบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 ของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเขตจังหวัดอุทัยธานี

Dep.V.	Indep.V	R-square	F	Path Coefficients		
				DE	IE	TT
● Personality	● Communication	0.6330	793.68*	0.89*	0.00	0.89
● Management	● Communication	0.5070	474.44*	0.00	0.00	0.00
	● Personality			0.91*	0.00	0.91
● Belief	● Communication	0.1980	113.70*	0.00	0.00	0.00
	● Personality			0.56*	0.00	0.56
	● Management			0.00	0.00	0.00
● Success	● Communication	0.4510	189.06*	0.00	0.00	1.02
	● Personality			0.00	0.58	0.58
	● Management			0.35*	0.00	0.35
	● Belief			0.45*	0.00	0.45

* P < .05

Chi-square = 109.14, df = 184, P-value = 1.000, RMSEA = 0.000

ภาพ 4 Overidentified Model ความสัมพันธ์เชิงเหตุผลตามแบบจำลองความสำเร็จของการบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 ของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเขตจังหวัดอุทัยธานี

3. ศึกษาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้อที่ 3

“วิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงเหตุผลตามแบบจำลองโครงสร้างความสำเร็จการบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 ของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเขตจังหวัดอุทัยธานี” พบว่า แบบจำลองที่ปรับแล้ว (Overidentified Model) มีความสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์ และเป็นไปตามข้อตกลงทางสถิติดังนี้ 1) ค่าไคสแควร์ (Chi-square Value) ต้องไม่มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 หรือ $P > .05$ 2) ค่าไคสแควร์ (Chi-square Value) ทหารด้วย ระดับขั้นแห่งความเป็นอิสระ (Degree of freedom หรือ df) ต้องไม่เกิน 2 และ 3) ค่า Root Mean Square Error of Approximation หรือ RMSEA ต้องมีค่าน้อยกว่า 0.05 หรือไม่เกิน 0.08 (Kline, 1998; Ullman, 2001; Stieger, 1990) โดยมีค่าสถิติต่างๆ เป็นไปตามข้อตกลงคือ Chi-square = 109.14, df = 184, P-value = 1.000, RMSEA =

0.000 ดังนั้น สามารถสรุปและแปลความหมายตามข้อมูลในตาราง 1 และแบบจำลองฯ ภาพ 3 ดังนี้

สรุปได้ว่า แบบจำลองที่พัฒนาขึ้นมีความเหมาะสมสามารถที่จะอธิบายความสัมพันธ์เชิงเหตุผลได้อย่างมีประสิทธิภาพ และจากแบบจำลองสมการโครงสร้างดังกล่าวสามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

ตามข้อเท็จจริงที่ปรากฏ “ความสำเร็จในการบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 ของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเขตจังหวัดอุทัยธานี ได้รับอิทธิพลหรือผลทางตรงมาจาก 2 ปัจจัยสำคัญคือ ปัจจัยด้านความเชื่อในพระพุทธศาสนา และ ปัจจัยด้านการจัดการ อยู่ในระดับต่ำทั้งสองปัจจัย เมื่อเปรียบเทียบกับเกณฑ์ที่ตั้งไว้ ในขณะเดียวกันได้รับอิทธิพลทางอ้อมมาจากปัจจัยด้านบุคลิกภาพ โดยผ่าน ปัจจัยด้านการจัดการ หรือ ปัจจัยด้านความเชื่อในพระพุทธศาสนา ในระดับปานกลาง และพบว่า ปัจจัย

ทั้งหมดดังกล่าวสามารถอธิบายความแปรปรวนหรือทำนายความสำเร็จในการบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 ของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเขตจังหวัดอุทัยธานี ทั้งทางตรงและทางอ้อม ได้ร้อยละ 45.10 จากการทดสอบที่ระดับความเชื่อมั่นไม่น้อยกว่าร้อยละ 95”

อภิปรายผลการวิจัย

1. ผลการศึกษาสภาพความสำเร็จของการบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 ของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเขตพื้นที่จังหวัดอุทัยธานี พบว่า องค์ประกอบในภาพรวมอยู่ในระดับสูง 2 ด้านคือ ด้านความเชื่อในพระพุทธศาสนา (Belief) และด้านความสำเร็จตามหลักอิทธิบาท 4 (Success) ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับแนวคิดของ พระเทพวิสุทธิกวี (2538) ที่กล่าวไว้ว่า ความเชื่อ ความน้อมใจเชื่อ ในการบริหารงานจะต้องสร้างศรัทธาขึ้นให้มีพลังเกิดขึ้นเรียกว่า สัทธาพละ โดยมีความเชื่อมั่นว่ากรรมนั้นมีจริง ผลของกรรมเกิดจากการกระทำที่เชื่อว่าจะผลแห่งการกระทำจริง กุศลธรรม อกุศลธรรมมีจริง และดำเนินตามทางที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบ ตามทางอริยสัจจกัมมจรค คือ สิล สมาธิ และปัญญา เป็นทางนำไปสู่ความพ้นทุกข์ได้จริง เมื่อดำเนินการโดยปราศจากความลังเลสงสัย ศรัทธาก็จะเกิดเป็นพละขึ้น นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับพระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจิตโต, 2551) ที่ได้กล่าวไว้ว่า อิทธิบาท 4 เป็นคุณเครื่องสำเร็จ เป็นหลักธรรมที่สกัดกั้นต่ออุปสรรคทั้งหลาย เป็นแรงผลักดันให้เกิดการปฏิบัติต่อสิ่งต่างๆ เพื่อให้บรรลุประโยชน์และเป้าหมายอันสูงสุดได้ ในขณะเดียวกันงานวิจัยนี้พบว่า องค์ประกอบด้าน บุคลิกภาพ (Personality) การสื่อสาร (Communication) และการจัดการ (Management) มีสภาพความสำเร็จอยู่ในระดับต่ำ ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับ พุทธทาสภิกขุ (2535) ที่สรุปว่า การพัฒนามนุษย์ให้ดำเนินชีวิตดีงามถูกต้อง ควรใช้หลักไตรสิกขา (พัฒนาด้านบุคลิกภาพ) ไปพร้อมๆ กันอย่างมีดุลยภาพ เป็นการพัฒนาจัดการบุคลิกลักษณะให้เกิดระเบียบกับตนเองในเรื่องวินัย ตลอดจนให้เกิดระเบียบในสังคมให้มีความสัมพันธ์เกื้อกูลกับเพื่อนมนุษย์ อีกประเด็นหนึ่ง การสื่อสารก็เช่นเดียวกัน พระสงฆ์ต้องให้ความสำคัญและนำไปใช้เป็นอย่างดีประกอบสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ประเด็นนี้ พระราชวรมณี (2551) ได้ให้ความสำคัญของการสื่อสารด้วยหลักปัญญา จะทำให้ผู้บริหารมีความยุติธรรม

ในหัวใจ ดัดลिनคนตามที่เป็นจริง ไม่ยอมให้อคติมาเป็นม่านบังตา การทำอย่างนั้นได้ ก็ต่อเมื่อรู้จักวิเคราะห์วิจารณ์เรื่องให้เห็น ได้ยิน และใช้ประสบการณ์หลักเหตุผลประกอบการตัดสินใจ

2. จากการศึกษาความสัมพันธ์เชิงเหตุผลตามแบบจำลองโครงสร้างความสำเร็จการบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 ของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเขตจังหวัดอุทัยธานี ที่พบว่า ความสำเร็จในการบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 ของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเขตจังหวัดอุทัยธานี ได้รับอิทธิพลหรือผลทางตรงมาจาก 2 ปัจจัยสำคัญคือ ปัจจัยด้านความเชื่อในพระพุทธศาสนา และ ปัจจัยด้านการจัดการ อยู่ในระดับต่ำทั้งสองปัจจัย เมื่อเปรียบเทียบกับเกณฑ์ที่ตั้งไว้ ในขณะเดียวกันได้รับอิทธิพลทางอ้อมมาจากปัจจัยด้านบุคลิกภาพ โดยผ่านปัจจัยด้านการจัดการ หรือ ปัจจัยด้านความเชื่อในพระพุทธศาสนา ในระดับปานกลาง และพบว่า ปัจจัยทั้งหมดดังกล่าวสามารถอธิบายความแปรปรวนหรือทำนายความสำเร็จในการบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 ของพระสงฆ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ได้ร้อยละ 45.10 จากการทดสอบที่ระดับความเชื่อมั่นไม่น้อยกว่าร้อยละ 95 เป็นที่น่าสังเกตว่า การสื่อสารของพระสงฆ์ได้มีส่วนสำคัญต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งทางตรงและทางอ้อมเลย ประเด็นนี้เป็นประเด็นสำคัญที่ผู้เกี่ยวข้องจะต้องนำไปพิจารณาหาเหตุว่าทำไมถึงเป็นเช่นนั้น ถ้าได้มีการปรับให้พระสงฆ์ได้เรียนรู้หรือปรับเรื่องการสื่อสารมากขึ้นน่าจะเป็นทางออกของการพัฒนาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้อย่างมีคุณภาพมากยิ่งขึ้น

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะการบริหารจัดการในเชิงนโยบาย

1.1 จากการศึกษาพบว่า สภาพความสำเร็จการบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 โดยรวม และของแต่ละองค์ประกอบของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเขตจังหวัดอุทัยธานี อยู่ในระดับสูง และเมื่อพิจารณาในรายละเอียดแต่ละรายด้านพบว่า มีเพียง 1 ใน 4 ด้านอยู่ในระดับสูง ได้แก่ ด้านความเชื่อในพระพุทธศาสนา ส่วนอีก 3 ใน 4 ด้าน อยู่ในระดับต่ำ ได้แก่ ด้านบุคลิกภาพ ด้านการสื่อสาร และด้านการจัดการ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ควรให้ความสำคัญในประเด็นนี้ โดยอาจกำหนดเป็น

นโยบายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และจัดทำเป็นกลยุทธ์ เพื่อพัฒนาพระสงฆ์ให้ได้รับการความรู้ ความเข้าใจ และทักษะในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในด้านความเชื่อในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องให้ความสำคัญกับ

การเน้นการพัฒนาด้าน บุคลิกภาพ การสื่อสาร และการจัดการ ให้เป็นรูปธรรม นอกจากนี้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรให้ความสนใจนำเอาผลจากการวิจัยนี้ไปวิเคราะห์และเตรียมการ ส่งเสริม สนับสนุน พัฒนาเจ้าอาวาส ครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน ครูพระสอนปริยัติธรรม แผนกธรรมบาลี พระวิปัสสนาจารย์ หรือพระลูกวัด ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

1.2 จากผลการวิจัย พบว่า ความสำเร็จในการบริหารงานตามหลักอริยบท 4 ของพระสงฆ์ฯ ได้รับอิทธิพลหรือผลทางตรง มาจาก 2 ปัจจัยสำคัญคือ ปัจจัยด้านความเชื่อในพระพุทธศาสนา และปัจจัยด้านการจัดการ อยู่ในระดับต่ำ ในขณะที่เดียวกันไม่พบว่าปัจจัยด้านการสื่อสารมีอิทธิพลทางตรงและทางอ้อมต่อความสำเร็จฯ เลย หน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยตรงควรให้ความสำคัญกับกระบวนการนี้อย่างจริงจัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาสมรรถนะพระสงฆ์ในด้านการสื่อสาร ซึ่งประเด็นนี้จะช่วยให้พระสงฆ์ได้มีทักษะในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างเหมาะสม

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยต่อไป

2.1 ควรมีการศึกษาเพิ่มเติมในพื้นที่จังหวัดอื่นๆ ของประเทศไทย เพื่อเปรียบเทียบกับผลของการศึกษาในครั้งนี้ ว่ามีองค์ประกอบสำคัญต่างๆ เป็นอย่างไร มีความแตกต่างกันหรือไม่

2.2 ควรมีการศึกษาและพัฒนาองค์ประกอบต่างๆ ในพระพุทธศาสนาที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เช่น อริยสัจ 4 พรหมวิหาร 4 มรรค 8 สังคหวัตถุ 4 ทศพิธราชธรรม 10 เพื่อให้ได้แนวทางในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เหมาะสมกับบริบทต่อไป

2.3 เนื่องจากการวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาเกี่ยวกับประเด็นอริยบท 4 ของพระสงฆ์ที่นำคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาไปปฏิบัติ เป็นการศึกษามิติเดียวของผู้นำคำสั่งสอนไปเผยแผ่ เพื่อให้เกิดความชัดเจน และได้องค์ความรู้ที่กว้างขวางออกไป ผู้ที่สนใจวิจัยต่อไป ควรนำประเด็นเกี่ยวกับมิติของผู้ได้รับคำสั่งสอนจากพระสงฆ์มาศึกษาไปพร้อมกันด้วย จะทำให้ได้องค์ความรู้ที่สมบูรณ์ขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- เกศินี จุฑาวิจิตร. (2542). *การสื่อสารเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น*, พิมพ์ครั้งที่ 2, นครปฐม: สถาบันราชภัฏนครปฐม.
- บุญมี บุญเอี่ยม. (2544). *ศึกษาการนำอิทธิบาท 4 ไปใช้ในการทำงานของพนักงานศูนย์ควบคุมการบินภูเก็ต บริษัท วิทยุการบินแห่งประเทศไทย จำกัด*. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2541). *ธรรมนุญชีวิตพุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม*, พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตโต). *พุทธวิธีบริหาร*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระราชมรรณี (ประยูร ธมฺมจิตโต). (2551). “คุณธรรมสำหรับนักบริหาร”. *จริยธรรมสำหรับผู้บริหาร*. กรุงเทพมหานคร: เอ็กซ์เปอร์เน็ท.
- พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ). (2538). *การพัฒนาจิต*. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พุทธทาสภิกขุ. (2535). *การเก็บความโกรธใส่ยุงฉวาง*, พิมพ์ครั้งที่ 5. นนทบุรี: พี.เองลิฟวิง.
- สมชาย พุทธโกสีย์ สุทธนุ ศรีไสย์ และ จินต์ วิภาตะกัลป์. (2556). “คุณภาพการบริหารจัดการสถานศึกษาระดับประถมศึกษาในเขตตรวจราชการที่ 2 กระทรวงศึกษาธิการ,” *วารสารสมาคมนักวิจัย*, 18(2): 92-94.
- สุทธนุ ศรีไสย์. (2551). *สถิติประยุกต์สำหรับงานวิจัยทางสังคมศาสตร์*, พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Kline, R.B. (1998). *Principles and practice of structural equation modeling*, New York: Guild Press.
- Steiger, J.H. (1990). “Structural model evaluation and modification: An internal estimation approach.” *Multivariate Behavioral Research*, 25: 173-180.
- Ullman, J.B. (2001). *Structural equation modeling*. In B.G. Tabachnick, and L.S. Fidell, *Using Multivariate Statistics*, (4th ed.), 653-771. New York: Allyn Bacon.